

Branko Tošović (ur.)

**Žena – muškarac: dva svijeta, dva motiva, dva izraza u
djelima Branka Ćopića**

Branko Tošović (Hg.)

**Frau – Mann: zwei Welten, zwei Motive,
zwei Ausdrucksarten in den Werken von Branko Ćopić**

Ćopić-Projekt

(Reihe)

herausgegeben von

O. Univ.-Prof. Dr. Branko Tošović
(Karl-Franzens-Universität Graz)

Band 4

Ćopićev projekat

(Serija)

uređuje

prof. dr Branko Tošović
(Univerzitet „Karl Franc“ Graz)

Tom 4

INSTITUT FÜR SLAWISTIK
DER KARL-FRANZENS-UNIVERSITÄT GRAZ
NARODNA I UNIVERZITETSKA BIBLIOTEKA
REPUBLIKE SRPSKE

Branko Tošović (ur./Hg.)

**ŽENA – MUŠKARAC: DVA SVIJETA,
DVA MOTIVA, DVA IZRAZA U
DJELIMA BRANKA ĆOPIĆA**

**FRAU – MANN: ZWEI WELTEN,
ZWEI MOTIVE, ZWEI AUSDRUCKS-
ARTEN IN DEN WERKEN VON
BRANKO ĆOPIĆ**

**Lirski, humoristički i satirički svijet
Branka Ćopića**

**Die lyrische, humoristische und satirische Welt
von Branko Ćopić**

4

**Institut für Slawistik
der Karl-Franzens-Universität Graz
Narodna i univerzitetska biblioteka
Republike Srpske u Banjaluci**

Gedruckt mit Unterstützung der Publikacija je finansirana od
Universität Graz strane Univerziteta u Gracu.

Herausgeber Urednik
O. Univ.-Prof. Dr. Branko Tošović

Verlag Izdavač
Institut für Slawistik Narodna i univerzitetska biblioteka
Karl-Franzens-Universität Graz Republike Srpske
Merangasse 70 Jevrejska 30
A-8010 Graz 78000 Banjaluka
branko.tosovic@uni-graz.at direkcija@nub.rs
<http://www-gewi.kfunigraz.ac.at/gralis> www.nub.rs
Für die Herausgeber Za izdavače
Branko Tošović Ljilja Petrović-Zečić

Satz Prelom
Branko Tošović

Sprachliche Korrektur Lektorisanje
Nina Janković

Korrektur der Texte in Korektura tekstova na
deutscher Sprache und njemačkom jeziku i prevod
Übersetz. ins Deutsche na njemački
Arno Wonisch

Druck Štampa
Grafid

Tošović, Branko (Ur./Hg.). Žena – muškarac: dva svijeta, dva motiva, dva izraza u djelima Branka Ćopića / Frau – Mann: zwei Welten, zwei Motive, zwei Ausdrucksarten in den Werken von Branko Ćopić. – Graz – Banjaluka: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske, 2015. – 373 S./s.

© Branko Tošović, Graz, 2015
Sva prava zadržana. Alle Rechte vorbehalten.

ISBN978-3-9504084-0-9 ISBN 978-99938-30-92-4
(Institut für Slawistik der Karl-Franzens- (Narodna i univerzitetska
Universität) biblioteka Republike Srpske)

Sadržaj / Садржај / Inhalt

<i>Predgovor / Прегіовор</i>		9
<i>Vorwort</i>		11
<i>Opšti dio / Оішійу гуо • Allgemeines</i>		13
Branko Tošović (Grac)	Ćopićev model žene	15
<i>Književnost / Књижевносій • Literatur</i>		111
Edvin Alijanović (Bosanska Krupa)	Karakterizacija majke kao dominantnog ženskog lika u djelima Branka Ćopića	113
Снежана С. Башчаревић (Лепосавић)	Ћопићево сурово и нежно срце	121
Милош М. Ђорђевић (Београд)	Жена и мушкарац као два пола јединственог света Бранка Ћопића	131
Elvira Islamović (Bihać)	Spolni/rodni identitet: kulturalna konstrukcija i mnogostrukost ženskih iskustava	143
Ružica Jovanović (Šabac)	Saputnice Ćopićevih junaka u ratu i miru, starom i novom životu	153
Ivana Krklec (Graz)	Odnosi između supružnika (vjernost, prevara, preljub)	161
Vildana Pečenković, Nermina Delić (Bihać)	Tradicionalnost, patrijarhalnost, konvencionalnost, konzervatizam	173

Jelena Ratkov Kvočka (Sremski Karlovci)	Zanos i čula i revolucionarna strast u zbirkama pesama OGNJENO RAĐANJE DOMOVINE (1944), PJESME (1945) i RATNIKOVO PROLJEĆE (1947)	179
Maja Savić (Novi Sad)	Slika žene u romanu NE TUGUJ BRONZANA STRAŽO Branka Ćopića	195
Снежана Шевић (Буковар)	Женски ликови у Ђопићевим романима	211
Branislava Vasić Rakočević (Novi Sad)	Odnos polova i rodni stereotipi u Ćopićevoj književnosti za decu	225
<i>Jezik / Језик • Sprache</i>		231
Милан Ајџановић (Нови Сад)	Номинација женских особа у делима Б. Ђопића	233
Bernes Aljukić (Tuzla)	Funkcionalno rodno označena jezička sredstva u djelima Branka Ćopića	243
Zrinka Ćoralić, Mersina Šehić (Bihać)	Slika muškarca i žene u frazeološkom fondu Ćopićevih djela	253
Željka Matulina (Zadar)	Komunikativne šablone u sentimentalnim dijalozima u pripovijetkama iz zbirke DOŽIVLJAJI NIKOLETINE BURSAĆA i njihovi prijevodi na njemački jezik	267
Горан Милашин (Бањалука)	Говорни чиновни женских ликова у раној прози Бранка Ђопића	283
Соња Ненезић (Никшић)	ДЕРИВАТИ са значењем мушког и женског лица у БАШТИ СЉЕЗОВЕ БОЈЕ	301
Marijana Nikolić, Indira Šabić (Tuzla)	Nomina kao tvorbeni model za označavanje ženskoga roda u jeziku Branka Ćopića	313

Милица Стојановић (Београд)	Семантички деривати за номинацију мушкарца и жене у Ћопићевим делима	329
Miodarka Teravčević (Nikšić)	Imenice pozitivne i negativne ocjene po parametru pola u Ćopićevom jeziku	341
<i>Prilozi / Prilozi • Beilagen</i>		353
Мирјана Стојисављевић (Бањалука)	„Јунаштво“ Скендера Куленовића	355

Милица Стојановић (Београд)

Семантички деривати за номинацију мушкарца и жене у Ћопићевим делима*

Предмет рада су семантички деривати са атрибутивним значењем који денотирају жену и мушкарца у Ћопићевим делима БАШТА СЉЕЗОВЕ БОЈЕ, МАГАРЕЂЕ ГОДИНЕ и ОРЛОВИ РАНО ЛЕТЕ. Циљ рада је да се покаже које се именице јављају као семантички деривати, која су њихова денотативна и конотативна значења и да се утврди да ли функционишу као називи са позитивном или негативном конотацијом.

Предмет нашег рада биће семантички деривати са атрибутивним значењем који денотирају жену и мушкарца у Ћопићевим делима БАШТА СЉЕЗОВЕ БОЈЕ, МАГАРЕЂЕ ГОДИНЕ и ОРЛОВИ РАНО ЛЕТЕ. Дакле, анализираћемо именичке лексеме које у оквиру своје вишезначне семантичке структуре реализују атрибутивно значење, али не као примарно, основно, већ као једно од секундарних значења, које је индуковано одређеним семантичким механизмом (обично метафором, метонимијом или синегдохом).

Наш циљ је да утврдимо код којих се именица као семантички деривати јављају значења чији је денотат човек, да представимо њихова денотативна и конотативна значења и да утврдимо да ли функционишу као називи са позитивном или негативном конотацијом.

Грађу смо поделили према различитим параметрима. Основна подела је према полу на који се односе, а због чињенице да се може уочити читав низ конотативних вредности од афирмативних до пејоративних, поделили смо их даље на оне са позитивном и оне са негативном конотацијом.

Као примере са позитивном конотацијом којима се означава женска особа у БАШТИ СЉЕЗОВЕ БОЈЕ нашли смо следеће именице¹: *йиле, овчица, кокица, јајода, оченаш, сунашце, кућа, мјесец, око, облак, разјовор*.

---

* Рад је настао у оквиру пројекта Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ (бр. 178009), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Контекст има веома важну улогу у њиховом разумевању, па смо се определили за навођење минималног окружења потребног за правилно схватање назива.

Добројџро, њиле бакино (147)². Јајодо моја, нећеш ми вјеровати, шраже ми џошверду да сам жива и да сам ово ја (147). Била сам, овчице моја рођена, џа не џомаже (147). Овако је џо било, сунатице моје ојријано (148). Тако је, кокице моја ћубасџа (148). Хоће, лојов, знаш џи већ ове наше мушкаћине, оченашу мој (148). Е-е, баш џамо, кућо моја рођена (148). Није, мјесече мој, није (148). Баш џако, разјоворе мој (149). Бојами, не шалим, око бакино (149). Причека-ћу, облаче бакин, само док Дани ојрадим јроб (202).

У МАГАРЕЋИМ ГОДИНАМА забележене су следеће именице: *душа*, *јолубица*, *бомбона*, *анђео*:

Види ... душо, шџа сам џи донио (21). Чак и моја небеска јолубица; Зора, јроцвркуџа нешџо слајко (45). Ух, јрава бомбона, јраво каже Бобо Гица (50). Анђеле башџенски! – шайџом кликну Баја (52).

У роману ОРЛОВИ РАНО ЛЕТЕ запажен је само један семантички дериват са позитивном конотацијом за обележавање женске особе – *душа*: Луњо, *душо*, шта ти је? (171).

Примери именица позитивне конотације у БАШТИ СЉЕЗОВЕ БОЈЕ којима се обележава мушкарац су: *јарий*, *ћојати*, *соко*, *дика*, *јабука*, *делија*.

Јеси ли жив, Раде, сџари мој јарийе?! (18). Аха, сийљиви мој јарийе, ево и шебе јосветиши! (51). Хајде, дико моја ... јоћи с друјовима (92). Наоружан ћеш биџи, јабуко моја (92). Ма јеси ли џи џо, Панџо, јабуко моја, кумићу мој рођени?! (134). Здраво, Сџево, соколе, како си ми? (153).

У МАГАРЕЋИМ ГОДИНАМА то су: *јунак*, *освајач* и *кућа*.

Скандал му радо одалами једну заушницу и јријатељски рече: Буган си, јуначе (29). Еј, велики освајачу, Баја џи јоклања Зору (53). Двајут ме сџрелови џо јољуби и узвикну: – Најслаћа кућо! (88).

Ни роман ОРЛОВИ РАНО ЛЕТЕ није богат оваквим лексемама и налазимо само именице: *јабука*, *јаре* и *јаренце*:

Унуче, јабуко моја, јусџи ме само јоре код себе, нећу ше ни дирнуџи (56). Јаре моје мало, јаренце [пољар се сећа како му је дека тепао] (76).

Семантичких деривата са негативном конотацијом којима се именује жена или девојка/девојчица врло је мало. И то у БАШТИ СЉЕЗОВЕ БОЈЕ: *бикуља*, *хајдук цура* и *јром баба*, у МАГАРЕЋИМ ГОДИНАМА *коза*, а у ОРЛОВИ РАНО ЛЕТЕ: *Цџанка*.

Показује му јозадружну снашу, јраву бикуљу (25). Сумњало се на неку Микачу, јром бабу, удовичејину, која је знала косиџи барабар с мушкарцима, а иначе није имала узла на језику (28). Ја сам Кула, а џи си коза! (52). Ијак џи њу волиш... Их, зар њу, Цџанку! (109).

Негативни називи за мушкарце у БАШТИ СЉЕЗОВЕ БОЈЕ су: *кљусе*, *кењац*, *мајарац*, *сивоња*, *јарийина*, *јовече*, *бравче*, *мајаре*, *јас*, *швор*, *шица*, *маџан*, *маџоња*, *џандарчина*, *несрећа*, *рђа*, *лојов*.

² У загради се наводи број стране на којој се налази пример.

Зар ти у мој дом шаљеш овако једно бесловесно **бравче** које ни бекнући не зна? (38). Ти си, браће, једно право правцајо, јуко јукајо бесловесно **бравче** (43). Ко је сад веће **товече** и бесловесно божје **бравче** без реја (60). Ма јеси ли ти луд, **товече** једно! (123). Шта ћеш, прође тако чинав животи ... а ти, бенашу један и **товече** божје, вјечито мислио да чврсто стојиш на једном мјесту (29). Нас два одосмо, а ти чувај казан, старо млинарско **кљусе** (20). У штаљу, **сивоњо** стари, ја тамо њачи – враћа му самарџија (20). Умукни, ти доље, **кењац један** (20). Ехеј, **мајарци**, ванџазије, озеишћеше, бој вас убио! (20). Ипак нас чека стара **парийина** – расколи се Петрак (21). Што бар мртва човјека не пожали, **мајаре** недоказано? (40). Чак и најокорелији жандарм јовјерово [би] како се у селу овога **мацана** још није чуло да је Створитељ залазио у те полове (38). Чинило [им се] да пред собом имају све само божје цвеће у прољеће, а не збољне прејредењаке и **мацане**, који само ждракају шта би се дало придићи (62). Неће, **јас**, ништа да призна, ја бој (87). Знаш ја тебе, **тицо** (76). Што не рече одмах како је било, ја да се ријешим дејенка, **мајарче** један? (89). Ушкоше, **јворови**, испод петокраке (108). **Мацоње** једне дезертерске (109). Хоће, **лојов**, знаш ти већ ове наше мушкаћине, оченашу мој (148). Оглази, **мајарче** један, шта је то тебе брија (151).

У МАГАРЕЋИМ ГОДИНАМА негативни називи су: *хајдук*, *разбојник*, *исејо*, *мајарац*, *мајмун*, *тичица*, *јрасац*, *коњ*, *во*, *хијена*, *товече*.

Хајдуке почеше сироводићи из куле у судску зрагу на суђење (11). Нашли приличној будалу и приличној **хајдука** Дабића да им ошвори приличан број брва (35). Алај лаже, **разбојник** (40). Фуј, простак један, **исејо**, замазанац, не излази ми више на очи (21). А ја, **мајарац**, још ја частио (22). Приличан си ти **мајарац** и још већа незналица (27). Где ти Баје, већ се заљубио, а нама још ни крај памети да се нечем таквом досјетимо. Баш смо права **мајараг**! (39). Зар је врка ово дивно слајко створење, ти, **мајмуне** један из Горње Суваје! (44). Како ли се само ућушао, **разбојник**, ја ништа не казује (Дуле Дабић да се уписао Зори у споменар) (46). Бољи сам, бољи, јер сам те укебао, **тичице**! (47). Сироша Зора увијек ти шаље поздраве по Баји, а он, **јрасац** један, никад неће да ти то каже, јер се толико загледао у њу да је сасвим побрљавио (48). Па она је мене и пољубила, и то двајућ! ... Па да, пољубила, а ја то онда нисам некако ни ојазео! Е, Бранко, Бранко, **коњу** један, **воле**, **мајарче** (50). Шта, је ли долијала мала **хијена**? (52). Како ћеш, **товече** једно, ући у шу нашу учioniцу да извадиш кључ којим ћеш је ошкључаји? (55). **Коњу** један, Французи не знају ћирилице! (63). Треба их казнићи баш зашто што су **мајарци** (66).

Роман Орлови рано лете садржи следеће називе са негативном конотацијом: *мајарац*, *слон*, *ййичица*, *ђаво*, *бјесови*, *вукови*, *лисице*.

Мајарче, нијеси имао куражи да се јавиш, нешто ошавио друја да збој тебе старага (9). Ма која она, **слоне** један? (48). Стриче, **мајарче** један, ожалостио си дјевојчицу (49). О дијеше, о **ђаволе**, престани већ једном или ћу иначе јући (42). А шу ли се кријеш, **ййичице** (70). Већ кроз који шренушак ови весели **бјесови** [ће се] разлетјети селом као чворици (95). Найићаћемо ми већ те бјејунце, те ваше **вукове** и **лисице** (131).

У анализираним Ђопићевим делима налазимо врло мало семантичких деривата који се односе на женску особу, што говори о животу и навикама јунака. Избор именица за именовање особа и њихова конотација у вези је са културом, традицијом и друштвеним односима који су описани у делима. Именице које служе за именовање женских особа (*јабука*, *јајога*, *кућа*, *кокица*, *овчица*, *йиле*, *сунашце*, *оченаш*, *кућа* итд.) означавају милу, љупку, добру, драгу особу. Мотивно значење којим је индуковано секундарно значење углавном је термилошко из домена зоологије (*йиле*, *овчица*, *кокица*, *јолубица*) или је полазни термин фитоним (*јабука*³, *јајога*), затим реалије са изузетно позитивном конотацијом (*сунашце*, *кућа*, *небо*, *мјесец*, *разговор*, *око*), појмови из религијског домена (*душа*, *оченаш*, *анђео*) или из дечјег језика (*бомбона*). „Семантичка база за стварање таквог секундарног значења заступљена је у компонентама значења у примарној семантичкој реализацији лексема које се посредно, асоцијативно, тумаче као концептуализација доброг“ (Штасни 2013: 63). Према класификацији С. Ристић (1996: 64–65), коју даје са становишта теорије личности и према карактеру (позитивном или негативном), ове јединице би припадале јединицама позитивне експресивности сниженог степена. Највише их има у приповеци НЕПОСТОЈЕЋА БАКИЦА. Можемо одредити њихове прагматичке и морфолошке особености: најчешће имају функцију обраћања (ословљавања), јављају се у вокативу и повезане су са другим јединицама у одговарајуће синтагме. У обраћању бакица⁴ користи деминутиве *кокица*, *овчица*, *сунашце* и њима изражава нежност и симпатију. Лексичко окружење ових именица упућује на изражен емотивни однос – хипокористичко⁵ значење интензификовано је присвојном заменицом (*мој*), присвојним придевом (*бакин*) или придевом позитивне семантике (*рођена*, *ојријано*), чија је функција истицање афективног односа, потенцирање блискости и емотивне везаности, иако није прикладно ситуацији. Ови називи користе се у специфичној званичној ситуацији и на тај начин бакица жели да придобије службеницу. Између бакице и службенице постоји велики јаз у годинама и статусу, ситуација је званична и очекује се другачији, званични тип комуникације, али оба учесника начином ословљавања⁶ спуштају разговор на ниво фамилијарне кон-

³ Лексема *јабука* користи се метафорично у обраћању старијих млађима, чиме се исказује љубав, брига, наклоност (уп. Дринчић-Вуксановић 2006: 379).

⁴ Пишчев став према жени која је у незавидној ситуацији очитује се и у томе што је назвао деминутивом и хипокористиком *бакица*.

⁵ „Хипокористици су особито чести у обраћању (у облику вокатива) блиским, драгим, симпатичним особама или онима чија се наклоност и поверење тек желе придобити, чиме се саговорнику експлицитно ставља до знања став, осећање или намера говорног лица“ (Станковић-Вељковић 2011: 66).

⁶ Службеница се обраћа са *бако*.

верзације. Овај начин обраћања је карактеристика идиолекта једног јунака, јер у свакодневном говору осталих јунака, овакви називи и именована су јако ретки, готово их нема.

Примећује се да нема много семантичких деривата са позитивном конотацијом који се односе на женске особе, али је још мање оних са негативном, свега четири: *бикуља*, *џром-баба*, *коза* и *Џијанка*. *Бикуљом* се у Башти СЉЕЗОВЕ БОЈЕ именује снажна жена која се радо подаје мушкарцима и овај назив не поседује висок степен пејоративности. *Коза* је мотивисано семом колективне експресије базираној на уверењу да је коза глупа животиња. Погрдни назив *Џијанка* мотивисан је називом етничке групе, условљен је негативним ставом колектива према припадницима ове мањине и стереотипима о њима⁷. Писац користи и погрдан назив *џром-баба* описујући тако Микачу, жену за коју се сумњало да је дједу прва *дохаберила* да његов млин, који он посматра као свето, сакрално место⁸ има сасвим профану функцију и да се у њему скривају љубавници и дешавају, разне, по дједовом мишљењу, саблажњиве ствари. Она је дједу уништила једну узвишену илузију, па су у складу с тим називи за ову жену пејоративни а њен опис пун негативних особина и аугментатива – удовичетина која коси с мушкарцима, нема узла на језику – груба, мушкобањастог понашања и језичава.

Семантички деривати са атрибутивним значењем који денотирају мушкарца према позитивним карактерним особинама, такође, нису бројни.

У Башти СЉЕЗОВЕ БОЈЕ углавном су мотивисани зоонимима (*џарий*, *ђојаиш*, *соко*), именицама позитивне конотације (*дика*, *кућа*, *јабука*) или називима који сугеришу јунаштво, храброст и моралност (*јунак*, *освајач*, *делија*), чијим се коришћењем постижу хуморни ефекти који се препознају у контексту.

Семантички деривати са негативном конотацијом јављају се најчешће да означе човека са смањеним интелектуалним способностима или са

⁷ Иако су етници, по правилу, семантички празни, они могу добити неке значењске елементе, заправо оне које једна друштвена средина приписује појединим народима, обично онима са којима долази у додир (в. Гортан-Премк 2004: 22), те такву компоненту значења можемо сматрати врстом семе колективне експресије.

⁸ *Млин је, на њимјер, за дједа одувијек био као неко мало светилиштие* (45). Млин је светиња *џје се меље брашно за крув, за цицвару, за чесницу...* Срамота је и помислити на скаредне ствари које се тамо дешавају. Дјед га чак и персонификује у особу која је спремна да саслуша свачију муку, место где може *без зазора* да искаже своју тугу за изгубљеном животном сапутницом и прими утеху. Сазнање шта се заиста дешава у млину потпуно га је сломило и он је схватио да више није *човјек од ове државе* (48).

неком негативном карактерном особином, док су непродуктивни у означавању човека према физичким карактеристикама⁹.

Групу деривата мотивисаних смањеним интелектуалним својствима чине следеће именице: *бравче, џовече, кљусе, маћаре, коњ, во*.

Из наведених примера можемо видети да је семантичка деривација подстакнута преносом имена са животиње на човека. Зооними који се појављују у тој функцији су очекивани и њихов број је ограничен: *коњ* и његови хипоними (*кљусе, љарийина*), *маћарац* и покрајинизам *кењац* и пејоратив *кљусе, бравче* и *џовече*. Пејоративност ових назива је појачана контекстом: *једно бесловесно бравче које ни бекнуџи не зна; једно љраво љравцаџо, љуко љукацаџо бесловесно бравче; џовече и бесловесно божје бравче без реја; џовече божје; сџаро млинарско кљусе; маћаре недоказано* и интензификаторима *љраво љравцаџо, љуко љукацаџи*. Оваквим истицањем пејоративно интонираних семантичких деривата реализује се појачана експресивност израза.

Асоцијативна веза између различитих денотата (животиње и човека) успоставља се на основу особина за које се верује да су им заједничке, у овом случају та особина је глупост. У том метафоричном процесу индуктор преноса номинације најчешће је сема колективне експресије којом се изражава уверење да нека животиња поседује одређену особину. Пренос имена са животиње на човека реализује се под утицајем одређених семантичких механизма – прво се неке особине са човека преносе на животиње (персонификовали смо их), а онда са животиња поново на људе (в. Драгићевић 2007: 72). Према објашњењу Д. Гортан-Премк (2004: 95), замена зооморфне архисеме антропоморфном једино је обична у експресивним секундарним значењима, док је у свим другим веома ретка.

Намеће се чињеница да се употребљавају искључиво називи за домаће животиње заступљене у свакодневном животу јунака и блиске њиховом искуству. Према томе, именовање човека именом коња није условљено искључиво семом колективне експресије, што је уобичајен индуктор метафоричног преноса имена са животиње на човека, већ су то реалне компоненте у самом искуству, биолошком или културном (в. Кликовац 2004: 28). Ове метафоре преузете су из сфере свакодневног живота и често поређење човека са коњем има свој узрок у ванјезичкој стварности. Коњ је у тим крајевима имао важну улогу и значајно место у свакодневном животу, што се одражава и у језику. Приказујући свакодневицу и уобичајен живот, Ђопић то и илуструје – „рођење“ ждребета је толико важан догађај да се тад не иде у школу, сви осећају дужност да брину о старом коњу, лопови су често коњокрадице, самарџија је свима добар пријатељ и радо виђен гост. Ради

⁹ Како наводи Штасни (2013: 66) „Човекове особине које се испољавају у односу на друге људе и које други процењују као позитивне или негативне имају важну мотивациону улогу у именовању човека као носиоца такве особине“.

прецизног одређивања конотативног значења неопходно је поћи од основног значења лексема, од њеног денотата, али каткад то није довољно, јер су индивидуални параметри пресудни за препознавање врсте оцене. У прилог томе говори и чињеница да поређење са коњем, осим што има упориште у ванјезичкој стварности, представља и карактеристику идиолекта јунака јер се најчешће јавља у говору великог поштоваоца и познаваоца коња, самарције Петрака. Значење лексеме *коњ* и њених хипонима (*џарий*, *кљусина*) ситуационо је условљено – некад је позитивно, некад негативно и употребљава се у различитим синтагматским конструкцијама. Позитивно значење је мотивисано семом 'племенита, поносна животиња', док је у основи негативног значења сема 'животиња која служи људима (за вучу и јахање)'. Које ће семе бити активирани зависи од контекста и става говорног лица у сваком посебном случају¹⁰. Врсту оцене и емоције можемо утврдити само на основу контекста и познавања односа између саговорника. Контекст се јавља у функцији регулатора значења семантичких деривата, тако би се *сџара кљусина* и *сџара џарийина* могли одредити као пејоративно обојене творенице, чија је негативна оцена истакнута придевом *сџар* или *сџиљив*¹¹ – поодмакла старосна доб и болест се схватају као непожељне особине, али у неким случајевима пејорација уступа место хипокористичном значењу, а аугментативност се схвата као творбена модификација којом се појачава афирмативан став. Ове деривате најчешће користи самарција Петрак, познат по својој великој љубави према коњима, у чијем је вредносном систему коњ изнад човека, те се аугментативом појачава афирмативан став и изражава блискост те пејорација уступа место хипокористичном значењу. У датом контексту *џарий* не реализује своје фигуративно, погрдно значење, већ основно, „неутрално“ значење ('коњ'), које, према схватању говорника, тј. оцењивача, има изузетно позитивну, аугментацијом појачану конотацију (в. Станковић Вељковић 2011: 299).

Осим имена домаћих животиња, налазимо и имена животиња које се доживљавају као штеточине и пренос имена са животиње на човека мотивисан је понашањем. „Погрдно значење речи *џвор*, које РМС не бележи, у Ћопићевој приповеци везано је за дезертере, и, уз асоцијацију на смрад, долази до модификације значења = 'изузетно/ нечастан човек; човек који се спрема на сваку, па и највећу подлост' — околионално развијање погрдних значења“ (Станковић Вељковић 2011: 301).

¹⁰ Паралелу можемо пронаћи у коришћењу именице *јабука*. Она се користи метафорично у обраћању старијих млађима, чиме се исказује љубав, брига, наклоност (уп. Дринчић-Вуксановић 2006: 379). Употребом синтагме *јабуко моја* када је користе надређени, представници власти у комуникацији са нижима или окривљенима постиже се ироничан тон (в. Спасојевић 2013: 403).

¹¹ 'Који пати од сипње, астме' (РМС).

Називи могу бити устаљени, познати, означавају животиње из најближег окружења јунака (*џица, њас, њеџо, маџан*), али налазимо и оне мотивисане именима животиња чије природно станиште није на овим просторима (*слон, мајмун, хијена*).

Називи мотивисани зоонимима доприносе постизању хуморних ефеката, сликовитости и експресивности. Према речима Д. Гортан-Премк (2004: 108), „секундарна семантичка реализација добијена на овакав начин увек је експресивна; експресивност њена потиче, с једне стране, од експресивности семе из полазног семантичког садржаја и, с друге стране, од тога што је полазни појам у лексичкој хијерархији нижег ранга; појам човека највиши је лексички ранг; све метафоре које полазе од лексема које именују човека или његове делове експресивно су немаркиране, и све метафоре које полазе од ствари, биљака и животиња и завршавају се на именовану човека експресивне су“.

У групи семантичких деривата којима се квалификују мушкарци, а који су мотивисани понашањем налазе се именице са различитим основним значењем: *хајдук, разбојник, џандарчина, лојов, несрећа, рђа, бијес*. *Џандар* је назив за припадника одређене професија за коју се везују непријатне и непожељне животне ситуације и истиче нетрпељивост према том позиву. Аугментативни облик даје још већи степен негативне експресивности и пејоративности. *Хајдук, разбојник, лојов*, такође, не упућују на друштвено цењене позиве и уважена звања, па служе за негативну карактеризацију особа.

Иако смо издвојили деривате којима се именује особа чије се понашање негативно вреднује и оне којима се именује особа смањених умних способности у многим називима ова два параметра су удружена. Анализирани јединице убрајају се у експресивну лексику са негативном конотативном вредношћу, али је њихово значење условљено избором полазног појма и контекстом. Иако некад погрдни, ови називи нису грубе инвективе, већ су духовити и њиховом употребом постиже се посебна врста присности.

Што се тиче синтаксичке позиције, називи овог типа јављају се у позицији именског дела предиката и у инвокацији. Као објекат квалификације појављује се треће лице:

Ијак нас чека сџара њарийина – расколи се Пешрак. Показује му њозадружну снашу, њраву бикуљу.

али чешће је то сабеседник:

Ти си, брајше, једно њраво њравцајшо, њуко њукајшо бесловесно бравче. Ма јеси ли њи луд, њовече једно! Знам ја њебе, њиџо.

а у неким ситуацијама и говорник сам себе назива:

А ја, мајарац, још ја часџио; Е, Бранко, Бранко, коњу један, воле, мајарче.

У зависности од тога на које се лице односе, именице које смо анализирали остварују различит илокутивни ефекат. Уколико се односе на 1. лице једнине, више је присутна иронија, прекор него презир, на 2. лице увреда, а на 3. лице презир (в. Ристић 2004: 32).

Ако посматрамо учеснике у комуникацији и њихов статус и узраст, можемо запазити да се неке од анализираних јединица употребљавају у ситуацији неравноправног статуса саговорника и приписују оном који је по социјалном или узрасном статусу нижи (чиновник и „странка“, одрасли и деца), али саговорници могу бити и равноправни (пријатељи у школи или дјед и његови пријатељи).

Можемо закључити да је номинација подстакнута различитим елементима ванјезичке стварности – најчешће понашањем које изазива реакцију и на које се не гледа с одобравањем или проценом нечијих интелектуалних капацитета.

Ђопић користи уметнички поступак подражавања (имитирања) разговорног језика и ситуације свакодневне комуникације. Семантички деривати које смо анализирали срећу се у говорном језику, незваничном и емотивном, одражавају социјалне и карактерне особине јунака. Одлика су фамилијарног, неформалног, свакодневног говора у којем су учесници комуникације блиски и равноправни, често и повезани социјалним, родбинским, пријатељским и др. неофицијелним односима. Употребом оваквих језичких средстава у разговору постиже се ефекат непосредности, фамилијаризације, блискости и сл., а на плану стила остварује се шаљив, подсмешљив, подруљив, ироничан, самоироничан и сл. тон. Карактеристична је и употреба пејоративних експресива у фамилијарној и интимној комуникацији, чиме се постижу додатни стилски ефекти. Негативни називи у таквој фамилијарној комуникацији губе своју пејоративност (*ћарий*, *кљусе*), јер коришћење погрдних речи за исказивање позитивних осећања не мења у основи значење речи, него проширује могућност њене експресивне употребе (Ристић 2004: 74). Шаљивим тоном, иронијом или еуфемизацијом смањује се негативна експресивност. Ђопићев стил карактерише одсуство негативних експресива високог степена тоналности, који би као пејоративи или вулгаризми у имитирани разговорни језик унели непристојност и грубост.

Употребљени семантички деривати припадају општем, заједничком фонду, мањи је број покрајинизама и примера идиолокатске обележености који функционишу као средство за карактеризацију ликова и амбијента. Ове речи најчешће припадају лексичком фонду који се усваја веома рано у детињству и пуне се конотацијом и емотивно су обојене и јављају се у емотивно обојеним исказима као израз наклоности, нежности чак и у случајевима кад су носиоци негативне конотације. Врло ретко изражавају несимпатију, ругање и презир. Лексеме које се јављају најчешће за говорника српског језика имају комплексно конотативно значење (*кућа*, *срце*, *јабука*,

маџарац, хајдук и сл.), али се јављају и оне које су неутралне (слон, хијена и сл.).

Већи број негативних експресива у складу је са општом тенденцијом у српском језику ка бројнијој и чешћој употреби негативних експресива, док је знатно умеренији у исказивању позитивне оцене и у употреби позитивних експресива углавном снижене, ублажене тоналности (в. Ристић 2004: 73).

Можемо закључити да се приликом именовања процењује укупно човеково понашање и однос према другима. Овим називима карактеришу се људи ограничених умних способности, као и људи негативних карактерних особина. Највећи део нашег корпуса чине именице мушког рода, пре свега зато што је већина јунака мушког рода, женски ликови су потиснути и само се узгредно спомињу.

Мотивно значење којим је индуковано секундарно са човеком као денотатом углавном је термилошко из домена зоологије, док су фитоними и речи из других семантичких група заступљени у много мањој мери. Лексеме које су у својој примарној семантичкој реализацији зооними – у секундарној семантичкој реализацији денотирају човека који поседује особине за које верујемо да их поседује именована животиња. Семантичка деривација најчешће је подстакнута преносом имена зоонима, на основу семе колективне експресије, али и друге семантичке компоненте садржане у семантичком садржају примарних реализација ових именица допринеле су стварању секундарних значења.

Извори

- Ћопић-www1: Ћопић, Бранко. ОРЛОВИ РАНО ЛЕТЕ. In: <http://www.ask.rs>. Стање 21.6. 2104.
- Ћопић-www2: Ћопић, Бранко. БАШТА СЉЕЗОВЕ БОЈЕ. In: <http://www.ask.rs>. Стање 21.6. 2104.
- Ћопић 1990: Ћопић, Бранко, МАГАРЕЋЕ ГОДИНЕ. Београд.

Литература

- Гортан-Премк 2004: Гортан-Премк, Даринка. *Полисемија и организација лексичкој сисџема у српском језику*. Београд.
- Драгићевић 2007: Драгићевић, Рајна. *Лексиколоија српској језика*. Београд.
- Дринчић-Вуксановић 2006: Дринчић-Вуксановић, Радојка. Културни концепт лексеме јабука у српском језику. In: *Српски језик*. 11, бр. 1–2. Београд. С. 373–383.

- Кликовац 2004: Кликовац, Душка. *Метифоре у мишљењу и језику*. Београд.
- Ристић 1996: Ристић, Стана. Типови експресивне лексике у савременом српској језику (модел „особа + психичка и морална особина“). In: *Јужнословенски филолоџ*. 52. Београд. С. 57–78.
- Ристић 2004: Ристић, Стана. *Експресивна лексика у српском језику*. Београд.
- РМС: *Речник српскохрватској књижевној језика I–VI*. Нови Сад – Загреб.
- Спасојевић 2013: Спасојевић, Марина. Стилска вредност фитонима у делима Бранка Ћопића. In: Тошовић, Бранко (ур.). *Лирски доживљаји свијета у Ћопићевим дјелима*. Грац – Бања Лука. С. 393–406.
- Станковић Вељковић 2011: Станковић Вељковић, Драгана. *Речи субјективне оцене у настави српској језика и књижевности*. Београд.
- Штасни 2013: Штасни, Гордана. *Речи о човеку (Номинација човека у српском језику)*. Нови Сад.

Milica Stojanović (Beograd)

**Semantic derivatives for the nomination of man and woman
in the works of Branko Ćopić**

The aim of this paper is to analyze semantic derivatives with attributive meanings for denoting a man and a woman in three novels written by Branko Ćopić THE MARSHMALLOW COLORED GARDEN, DONKY YEARS and EAGLES FLY EARLY. The study presents the process of nominating men and women concerning their physical attributes, impaired intellectual capacities and negative personality traits, with the aim to determine the nouns which occur as semantic derivatives, their denotative and connotative meanings and to examine if their meanings have a positive or negative tone. The primary meaning from which the secondary meanings are derived with man as the denotate is mainly part of the zoological terminology, while phytonyms and words from other semantic groups are represented in much lesser extent. These nouns are very productive and are mainly used for achieving familiarity and intimacy in the communication process.

Milica Stojanović
Institut za srpski jezik SANU
Đure Jakšića 9
11 000 Beograd
milica.stojanovic@isj.sanu.ac.rs